

שיעור כללי

נטילת לולב ואתרוג בימין ובשמאל

[וביאור מחלוקת רבי יהודה ורבי יוסי באתרוג הגדול]

היום נעסוק בעז"ה בענייני נטילת לולב ובשאלה באיזה ידיים נוטלים את ארבעת המינים ואם זה לעיכובא ומה הדין באיטר. ולפי דרכנו נדון בדין אתרוג הגדול שהוא בסוגייתנו לא: ובסוגיות נוספות בפירקין.

סוגייתנו

- ראה גמ' לא: 'ת"ש ובגדול כדי שיאחוז' עד 'הדר באילנו משנה לשנה'.
- ובביאור הדברים ראה קושיית השפת אמת וערוך לנר כאן.
- וראה משנה לד: בענין אתרוג הגדול ודברי המאירי שם.
- וראה דברי הירושלמי וראה דברי ספר 'המנהיג'.

סוגיה דף לז:

- ראה סוגיה דף לז: 'ואמר רבה לולב בימין' עד המשנה שם.
- וראה מגן אברהם סימן תרנ"א ס"ק ו' ומ"ש בחכמת שלמה שם.

סוגיה דף מב.

- ראה משנה מא: בסוף המשנה: 'רבי יוסי אומר יו"ט הראשון של חג שחל להיות בשבת'.
- ובגמ' מא: למטה 'אמר אביי' עד מב. 'אמר אביי כשהפכו'. וראה רבנו חננאל שם.
- ובדברי הרבנו חננאל ראה מה שכתב הריטב"א והחתם סופר שם.
- ועיין ספר האשכול בשם רבנו נסים ושבולי הלקט שסו' וספר המנהיג.
- וראה מדרשים בענין.

מקורות נוספים

- ראה גמ' מנחות לו: -לז. - לז: בענין התפילין.
- וראה דברי המאירי שבת קג: וראה מרדכי הלכות תפילין ושערי תשובה או"ח כז א בשם מהר"י צמח.

שפת אמת מסכת סוכה דף לא עמוד ב

שם בגמ' ת"ש ובגדול כו' לא משום דבעי הדר, לכאורה תמוה דהא לכתחילה לכו"ע בעינן הדר משום ואנוהו וע"כ צ"ל דמשמע להגמ' דלר"י גדול ביותר פסול אפי' דיעבד [דומיא דקטן דקתני ברישא] וא"כ מאי משני משום דרבה למה יהי' פסול דיעבד מה"ט, וצ"ל דמדרבנן אפי' דיעבד פסול לר"י, ומפי' רש"י נראה דחיישינן שיארע בו נקב הפוסלו והוא לא יכיר ויקחנו לצאת בו ויבוא לידי ביטול מצות לולב וכ"כ הריטב"א, אבל אכתי קשה דלפ"ז פסול גדול אינו אלא מדרבנן וא"כ אין הסיפא דומיא דרישא דבקטן מכביצה פסול מה"ת [גם יש להקשות כמ"ש השאג"א ע"ד הר"י ריש ברכות שכ' דאחר חצות אפי' כדיעבד לא יקרא ק"ש משום גזירה דאטו משום גזירה שמא יהי' ביטול המצוה יבטל השתא בודאי את המצוה]

ערוך לנר מסכת סוכה דף לא עמוד ב

בגמרא ואתי לאפסולי. אין להקשות דהיאך נאמר דמשום חשש שמא יפסל שפסול לר' יהודה גם עתה די"ל דהכי נמי אמרינן לעיל (כג א) דעשה בהמה דופן לסוכה ר"מ פוסל והטעם מפרש שם שמא תמות או שמא תברח ואפילו ר"י לא חולק אלא משום דלית ל' חששים הללו ע"ש הרי דגם שם פסלינן לכתחלה שמא יבא לידי בטול מצות סוכה וה"נ שמא יבא לידי בטול מצות לולב ור"י דמכשיר הכא ע"כ לית ל' חשש דשמא יפסל

בית הבחירה (מאירי) מסכת סוכה דף לד עמוד ב

ובגדול כדי שיאחז שתיים בידו ר"ל שני אתרוגים והכונה בזה כדי שתהא (הושענות) הלולב והאתרוג ניטלין ביד אחת כשמביאם בביתו ור' יוסי אומר אפי' אחד בשתי ידיו שאין לו שיעור למעלה והלכה כר' יוסי ויש גורסין אפי' בשתי ידיו כלומר שנים בשתי ידיו שמאחר שלולב בידו אחת ואתרוג בשניה אנו אין לנו הא כל ששתי ידיו יהיו צריכות לאתרוג אחד פסול ואף בדברי ר' יהודה הם גורסים שיאחז שניהם בידו כלומר לולב ואתרוג ביד אחת:

אמר רבי יוסה אילו הוה כתיב וכפות תמרים יאות לית כתיב אלא כפות תמרים. אפילו זה בידו אחת וזה בידו אחת.

ספר המנהיג הלכות סוכה

ובגדול כדי שיאחזו שתייהן בידו אחת דברי ר' יהודה, ר' יוסי אומי אפי' בשתי ידיו, ר' יהודה סבר שיהו הלולב והאתרוג נשואין בידו אחת, ולא יהא האתרוג גדול כל כך שיצטרך ליטול הלולב בידו אחת, והאתרוג [בידו] שנית, ור' יוסי סבר אף אם האתרוג גדול כל כך שלא תוכל היד ליטול שניהן ויצטרך שתי ידיו לאתרוג וללולב זה בידו אחת וזה בידו אחת כשר, וכן פ' רבי' היי ז"ל, וכך היא בירושל', [פ"ג ה"ז] [עמוד שפג] סבר ר' יוסי אילו הוה כתי' וכפות תמרים יאות לא כתי' אלא [כפת] תמרים, זה בידו אחת וזה בידו אחת, אבל אם הוה כתי' וכפות תמרי' היה לך לומי' ששניהם בידו אחת, והלכת' כר' יוסי דנמקו עמו, וכן עמא דבר.

מגן אברהם סימן תרנא ס"ק ג

משום דהני תלתא מצוה ואתרוג חדא מצו' [גמרא] ויש מקשים ל"ל האי טעמא תיפוק ליה דכל דבר שמברך עליו צריך ליטלו בימינו כמ"ש סי' ר"ו ס"ד ובברכות פ"ח גבי שמן והדס וי"ל דה"ק לולב בימין ואתרוג בשמאל כלו' מפני מה אין לוקחין שניהם בימין ועז"ק הני תלתא וכו' כלומר דהפסוק הפריד הני ג' מצות לחוד שהרי כ' וענף עץ עבות וערבי נחל וגבי כפות תמרים לא כ' וי"ו [עמ"ש ס"ד] א"נ אתא לאשמעינן דאפי' בריך עליו כבר ואח"כ נוטלו פעם ב' צריך ליטלו בימין כגון בשע' אמירת הושענו' ועיין מהרי"ל עוד מזה :

חכמת שלמה אורח חיים סימן תרנא סעיף ב

עיי' במג"א [ס"ק ו] מה שהקשה, דלמה למד הני ג' מצות, בלא זה כל דבר שמברכין עליו יטול בימין וכו'. והנה לשיטת הסוברים לקמן [סעיף ג] דבאיטר יד נמי יש ליטול בימין כל אדם, אם כן י"ל דודאי מצד הברכה שהוא מברך עליו בזה יש לו ליטול בימין דעלמא, ואם כן שפיר נפקא מינה לנו בטעם הנך ג' מצות לענין דנלך בחר ימין דעלמא. ואף גם להסוברים [הגה שם] דגם בזה אזלינן בחר ימין דידיה, נראה דאתי שפיר, כיון דאתרוג כתיב ברישא, כמו שכתוב [ויקרא כג, מ] פרי עץ הדר, והנה אמרינן במסכת ברכות [מא, א] דכל המוקדם בפסוק מוקדם לברכה, ואם כן כיון דמוקדם הוה מעלה, אם כן ניהו דבעלמא מה שמברכין עליו נוטלין בימין, מוכח דמה שהוה הברכה עליו יש לו מעלה ליטלו בימין, מכל מקום היינו רק כשליכא מעלה אחרת כנגדו והשמאל והימין שניהם פנויין, אז טפי עדיף ליטלו בימין כיון שהוא מברך עליו, אבל בזה דהאתרוג מוקדם בפסוק, ואם כן ראוי ליטול אותו בימין כדרך סדר הפסוק, וניהו דעל הלולב מברך, מכל מקום מעלת הקדימה עדיף ממעלת הברכה, דזה דאורייתא וזה דרבנן, לכך צריך ליתן טעם דהני ג' מצות, ויש לו ב' מעלות, דמברך עליו וגם הוה ג' מצות, לכך זה עדיף ממעלת הקדימה בפסוק, ולכך יש ליטול הלולב בימין. ולכאורה היה אפשר לומר עוד, דזה עצמו כוונת הש"ס, דודאי אם היה נוטל הלולב בשמאל והאתרוג בימין היה ממילא מברך על האתרוג כיון שהוא בימין, ובפרט דהוא מוקדם בפסוק, רק כיון דאיכא טעמא דהני ג' מצות והאי חדא, אם כן צריך ליטול הלולב בימין, וכיון שנוטלו בימינו מברך עליו. ומה שכתב אחר כך הש"ס [סוכה לז, ב] הטעם דלכך מברכין על הלולב מכח דגבוה מכולם, י"ל דהוה רק עבור שאר הב' מינים שעם הלולב, כיון דהם נמי בימין והיה יכול לברך עליהם, לכך הוכרח לטעם דגבוה מכולן. והנה כן מורה לשון רש"י, שכתב שם בד"ה הואיל וגבוה מכולן, חשוב הוא ונקרא האגד על שמו, עכ"ל. הנה מדכתב לשון האגד, משמע דבא ליתן טעם רק למה אין מברך על השני מינים שעל הלולב, אבל לא על האתרוג, דאם לא כן לא שייך הלשון שהאגד נקרא על שמו, דהרי האתרוג אינו אגוד עם הלולב ולמה כתב רש"י שהאגד נקרא על שמו. ובעל כרחך דהוה רק טעם על הני שניאגדין עמו. מיהו זה אינו, דהרי הש"ס פריך שם ולגבהיה לאתרוג, מוכח מזה דפריך גם על האתרוג. גם בלאו הכי מוכח כן, דעל אינן מינים הרי הלולב מוקדם להם, וקיימא לן כל המוקדם בפסוק מוקדם לברכה, ובלאו הכי ראוי לברך עליו יותר, ובעל כרחך הטעם דגבוה הוה רק נגד האתרוג דהוה מוקדם בפסוק ללולב, ואם כן פירושו רש"י שכתב בלשונו שהאגד נקרא על שמו, צ"ע. מיהו נראה דקושיית המג"א לא קשה מידי, דכוונת הש"ס כן, דודאי אם לא היה מעלה בלולב שהני ג' מצות, והיה נוטלו בשמאלו והאתרוג בימין, היה מברך על האתרוג כיון שהוא בימין. רק כיון דבלולב הוה ג' מצות, אם כן ראוי ליטלו בימינו, שוב מברכין עליו. ומה דפריך הש"ס אחר כך לגבהיה להאתרוג ולברך, היינו דבאתרוג כיון שהוא מוקדם בפסוק ראוי לברך עליו אף שהוא בשמאלו כיון שהוא מוקדם בפסוק, ולכך קאמר כיון שיש עוד טעם שהלולב בימינו גבוה מכולן, ואם כן הוה ביה תרתי טעמי, דהוה בימין, וגם גבוה מכולן לכך מברכין עליו. ובוזה מיושב מה דקשה לי מאי פריך הש"ס לגבהיה לאתרוג, הרי בעל כרחך מדלא פריך לגבוה להדס ולברך או ערבה, בעל כרחך בזה לא שייך לומר דלגבהיה, דבעינן שיצא הלולב למעלה מהם כמו שכתוב בש"ס [לב, ב] ורש"י לעיל [לז, ב ד"ה ולגבהיה], ואם כן מאי פריך ולגבוה לאתרוג, נימא נמי הך טעמא כיון דהלולב ג' מצות והאתרוג חדא ראוי יותר לברך על הלולב מעל האתרוג, ובהני ג' מינים עצמן הלולב קודם כיון דהוה גבוה מכולם, ומאי פריך ולגבהיה לאתרוג. אך לפי מה שכתבתי אתי שפיר, דאם הוה רק חד טעמא לשניהם, הן לימין הן לברכה הכל מחד טעמא דהוה ג' מצות, אכתי היה ראוי להקדים האתרוג דהא מוקדם בפסוק, לכך הוצרך לטעמא הואיל ובמינו גבוה מכולן, ואם כן ראוי לברך עליו, וכיון דראוי לברך עליו ראוי ליטלו בימין, דכל דבר שמברכין עליו נוטלין בימין, וגם יש עוד מעלה דהוה ג' מצות, לכך נוטלין הלולב בימין ומברכין עליו. ומה דפריך ולגבוה לאתרוג, היינו כיון דאפשר למגבהיה ולברך עליו אם כן לא נשאר רק טעם דהוה ג' מצות, אם כן ראוי להקדים האתרוג מכח דהוה מוקדם בפסוק ומוקדם לברך וראוי ליטלו בימין, או אף אם יהיה בשמאל ידחה מעלת המוקדם למעלה מה שהוה הלולב בימין. לכך קאמר כיון דבמינו גבוה מכולן, לכך מכח כל הני מעלות יחד נדחה מעלת המוקדם בפסוק של האתרוג, לכך נוטלין הלולב בימין ומברכין עליו, ואתי שפיר ודו"ק. ומה דהקדימה התורה באמת להאתרוג קודם, עיי' מה שכתבתי בדרוש לסוכות שנת תקפ"ח באגדתא, ע"ש ודו"ק :

חידושי הריטב"א מסכת סוכה דף מב עמוד א

יש מפרשים שנטלו ביד שמאל, וליתא שאין זה מעכב בדיעבד, אלא פירושו שהפכו מלמעלה למטה ואין יוצאין אלא כדרך גדילתו כדאיתא באידך פרקין (מ"ה ב')

חתם סופר מסכת סוכה דף מב עמוד א

מדאגבהי נפיק בי'. כ' תוס' היינו למ"ד מצות א"צ כוונה והנה הו"מ לשנויי' בשפירש שמכוון שלא לצאת אלא זהו בכלל תי' ש"ס והריטב"א כ' י"מ בשהפכו שנטל לולב בשמאל ותמה שזה אינו מעכב מדאורייתא ולהנ"ל לק"מ עכ"פ מראה לנו שכונתו שלא לצאת י"ח:

ספר האשכול (אלבק) הלכות סוכה

ואמר רב נסים בשעת הולכת לולב לבית הכנסת אנו מהפכין אותו לולב בשמאל ואתרוג בימין, שאם אנו מוליכין אותו כדרכו אנו מתחייבין לברך עליו מיד הלכך אנו מהפכין אותו עד שעת ההלל, ומברכין עליו עם הצבור על נטילת לולב. והשומע ברכה משי"ץ ועונה אמן יצא:

ספר שבלי הלקט סדר חג הסוכות סימן שסו

ועוד כיון דאיכא נענוע דרבנן הוא עובר לעשייתן קרינא ביה והר"ר יעקב ז"ל אמר עיקר הברכה לאחר הנטילה הוא דאי קודם נטילה דלמא פשע ובידך לבטלה ואי תפיש בשמאל נפיק מיניה חורבא וסברי מצוה הכי איכא ולא כולי עלמא דינא גמירי ואין לשנות.

ספר המנהיג הלכות סוכה

ואמ' רב צמח, לולב משעת נטילתו מברך עליו שכל המצוות מברך וכו', וזה (שהוציא) [שמוציאו] לבית הכנסת כדי לגמור בו כל מצות[ין] כמנהג אנשי ירוש' ואם אינו מוציאו אין עליו כלום, ויצא ידי חובתו בשעת הגבהתו, ומדתיניא [ברכות ל' ע"א] היה משכים לצאת לדרך מביאי לו שופר לתקוע בו, לולב ומנענע, מגילה וקורא [עמוד שצח] בה, וכשמגיע זמן ק"ש קורא ומתפלל, הא למדת דאם אין לו דרך מברך לאחר התפילין, אם כן צריך שיביאנו התינוק לבית הכנסת, או תפיש לולב בלא אתרוג, או תפיש להו על ידי כלי או דאפיך להו לולב בשמאל ואתרוג בימין, וכשמגיע זמנו אחר התפילין לפני ההלל מברך עליו ונוטלו ומתקנו כדרכו דהכי נמי פריך בסוכה, והא מדאגבהי נפק ביה ומשני בשהפכו. וכן כת' רבי' ניסים ז"ל.

ויקרא רבה (וילנא) פרשת אמור פרשה ל

א"ר אבין משל לשנים שנכנסו אצל הדיין ולית אנן ידעין מאן הוא נוצח אלא מאן דנסב באיין בידיה אנן ידעין דהוא נצוחייה כך ישראל ואומות העולם באין ומקטרגים לפני הקדוש ברוך הוא בר"ה ולית אנן ידעין מאן נצח אלא במה שישראל יוצאין מלפני הקדוש ברוך הוא ולולביהן ואתרוגייהן בידן אנו יודעין דישאל אינון נצוחייה לפיכך משה מזהיר לישראל ואומר להם ולקחתם לכם ביום הראשון.

ד"א ולקחתם לכם ביום הראשון ה"ד (שם/תהלים/קב) פנה אל תפלת הערער וגו' שנצחו ישראל בדין ונמחלו עונותיהם והן אומרים נצחו ישראל שנאמר (שמואל א טו) וגם נצח ישראל לא ישקר ולא ינחם הוא שדוד אומר לישראל אם קיימתם מצות לולב שנקרא נעים שנאמר נעיתם בימינך נצח הרי אתה מבושר שנצחת לאומות העולם שנאמר וגם נצח ישראל לפיכך משה מזהיר לישראל ואומר להם ולקחתם לכם

ויקרא רבה (וילנא) פרשת אמור פרשה ל

רבי מני פתח (תהלים לה) כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך לא נאמר פסוק זה אלא בשביל לולב, השדרה של לולב דומה לשדרה של אדם וההדס דומה לעין וערבה דומה לפה והאתרוג דומה ללב אמר דוד אין בכל האיברים גדול מאלו שהן שקולין כנגד כל הגוף הוי כל עצמותי תאמרנה.

זוהר - רעיא מהימנא כרך ג (במדבר) פרשת פנחס דף רנו עמוד א

ובגין דא אתרוג הדומה ללב תקינו למהוי ביד שמאל, כמה דאוקמוה לולב בימין ואתרוג בשמאלו.

תלמוד בבלי מסכת מנחות פרק ג - הקומץ רבה [לז-לז]:

ת"ר: ידך - זו שמאל; אתה אומר: שמאל, או אינו אלא ימין? תלמוד לומר: אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים, ואומר: ידה ליתד תשלחנה וימינה להלמות עמלים, ואומר: למה תשיב ידך וימינך מקרב חיקך כלה; [דף לז עמוד א] רבי יוסי החורם אומר: מצינו ימין שנקרא יד, שנאמר: וירא יוסף כי ישית אביו יד ימינו. ואידך? יד ימינו איקרי, יד סתמא לא איקרי. ר' נתן אומר: אינו צריך, הרי הוא אומר: וקשרתם וכתבתם, מה כתיבה בימין אף קשירה בימין, וכיון דקשירה בימין, הנחה בשמאל היא. ור' יוסי החורם, הנחה דבשמאל מנא ליה? נפקא ליה מהיכא דנפקא ליה לר' נתן. רב אשי אמר: מידכה, כתיב בה"י, כהה. א"ל ר' אבא לרב אשי, ואימא: ידך שבכחו! א"ל: מי כתיב בחי"ת? כתנאי: ידכה בה"י - זו שמאל; אחרים אומרים: ידך - לרבות את הגידים. תניא אידך: אין לו זרוע - פטור מן התפילין; אחרים אומר: ידכה - לרבות את הגידים. ת"ר: אטר מניח תפילין בימינו שהוא שמאלו. והתניא: מניח בשמאלו שהוא שמאלו של כל אדם! אמר אביי: כי תניא ההיא, בשולט בשתי ידיו...

[לז]: אמר מר: ידך - זו קיבורת. מנלן? דת"ר: על ידך - זו גובה שביד; אתה אומר: זו גובה שביד, או אינו אלא על ידך ממש? אמרה תורה: הנח תפילין ביד והנח תפילין בראש, מה להלן בגובה שבראש, אף כאן בגובה שביד; רבי אליעזר אומר: אינו צריך, הרי הוא אומר: והיה לך לאות, לך לאות - ולא לאחרים לאות; ר' יצחק אומר: אינו צריך הרי הוא אומר: ושמתם את דברי אלה על לבבכם... וקשרתם, שתהא שימה כנגד הלב. ר' חייא ורב אחא בריה דרב אויא מכוין ומנח ליה להדי ליביה.

בית הבחירה (מאירי) מסכת שבת דף קג עמוד א

ממה שכתבנו במשנתנו בענין שמאל וימין למדו קצת גאונים שכל שאדם חייב לעשותו בימין כגון כוס של ברכה ולולב אטר יד ימינו עושה אותן בשמאל וכל שהיא בשמאל כגון אתרוג ותפלין עושה אותן בימין שהרי הוא נעשה על ימין שמאל ועל שמאל (שהוא) ימין ובתפלין מיהא אין נראה כן שהרי לשומה כנגד הלב הוא צריך:

הלכות קטנות למרדכי (מנחות) הלכות תפילין [המתחיל ברמז תתקסט]

אמנם מר' יצחק דמפיק בסמוך מושמתם שתהא שימה כנגד הלב משמע דאף איטר בעי לאנוחי בשמאל שהרי הלב הוא בשמאל וכוותיה קיימא לן ויש לדחות דה"פ באיזה זרוע שיניח צריך שיהא מכוון כנגד הלב ותדע מדלא הוכיחו תנאי דלעיל שמאל מושמתם שימה כנגד הלב וכן רב אשי דמפיק מיד כהה ואם לאו פ"ה הייתי מפרש דר' נתן גופיה אית ליה איטר מניח בימינו כיון שהוא כותב בשמאל ואיכא למימר דלא פליגי אלא (*משמעות) [*במשמעות] דורשין א"כ איטר ימין מיקרין ליה שמאלו וכן משמע פרק הבונה [דפריך] ואמאי ליהווי שמאל דידיה כימין דעלמא ואשמאל ליחייב לימין לא ליחייב ותדע מדשני כי תניא ההיא בשולט בשני ידיו ולא משני ר' נתן או תנא קמא היא ומיהו יש לומר דלכולי עלמא בעי לאוקמי.

שערי תשובה סימן כז

ובשלמי ציבור כתב וז"ל ומצאתי בספר זר זהב למהר"י צמח האריך והרבה בראיות שאיטר יד ימינו אינו רשאי לשנות משאר כל אדם שלא לשנות הסדר העליון

דרכי משה הקצר אורח חיים סימן תקפה

כתב במנהגים (ר"א טירנא ר"ה עמ' צו) ויהפוך השופר לצד ימין שנאמר (זכריה ג א) והשטן עומד על ימינו לשטנו.

תלמוד בבלי מסכת יומא דף נג עמוד ב

תניא נמי הכי: המתפלל צריך שיפסיע שלש פסיעות לאחוריו, ואחר כך יתן שלום. ואם לא עשה כן – ראוי לו שלא התפלל. ומשום שמעיה אמרו שנותן שלום לימין ואחר כך לשמאל, שנאמר מימינו אש דת למו ואומר יפל מצדך אלף ורבבה מימינך. מאי ואומר? וכי תימא: אורחא דמילתא היא למיתב בימין, תא שמע יפל מצדך אלף ורבבה מימינך. רבא חזייה לאביי דיהיב שלמא לימינא ברישא. אמר ליה: מי סברת לימין דידך? לשמאל דידך קא אמינא, דהוי ימינו של הקדוש ברוך הוא.

שולחן ערוך אורח חיים הלכות לולב סימן תרנא

סעיף ב

יטול האגודה ו בידו (טו) הימנית, (טז) <ב> ראשיהם למעלה (יז) ז ועיקריהם למטה, והאתרוג [ח] בשמאלית.

סעיף ג

<ג> א) אטר נוטל לולב בימין כל אדם, ואתרוג בשמאל כל אדם; (יח) דבתר ימין ושמאל דעלמא אזלינן, ה' ולא בתר ימין ושמאל דידיה. הגה: וי"א דלזלינן בתר ימין דידיה, ח ויש ליטול הלולב בימין דידיה והאתרוג בשמאל דידיה (הרא"ש ורבינו ירוחם ומהרי"ו), וכן נהגו, וכן עיקר; (יט) ט <ל> ואם [יז] היפך, י"א (מהרי"ל ומנהגים). (כ) ופולטו צד' ידיו נוטל הלולב בימין, והאתרוג בשמאל, ככל אדם (כל זו).

שיר השירים רבה (וילנא) פרשה ב

שמאלו תחת לראשי, אלו לוחות הראשונים, וימינו תחבקני, אלו לוחות השניים, דבר אחר שמאלו תחת לראשי, זו ציצית, וימינו תחבקני, אלו תפילין